

Projektowanie kwalifikacyjnych kursów zawodowych w aspekcie mobilności i sukcesu na rynku pracy

Designing professional qualification courses in the aspect of mobility and success on the labour market

Słowa kluczowe: kwalifikacyjny kurs zawodowy, edukacja ustawiczna, kariera zawodowa, standard kompetencji zawodowych, rynek pracy.

Key words: professional qualification course, continuing education, professional career, professional competence standard, labour market.

Abstract. Original research results on planning career, based on professional qualification courses, are presented. Professional qualification courses for professions in the area of services are designed. They are relevant to the European and National Qualification Frameworks (EQF and NQF) and a core curriculum or new professional competence standards. Achieved competences increase the potential and the mobility on the labour market.

Wprowadzenie. Celem kształcenia zawodowego jest przygotowanie uczących się do aktywnego funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej. Kształcenie zawodowe łączy w sobie działania związane ze zdobyciem zawodu poprzez nabycie kwalifikacji w warunkach rzeczywistych i szkolnych oraz uzupełnianie kwalifikacji na kursach zawodowych. Nowe podejście w kształceniu zawodowym polega na wyodrębnieniu w zawodach konkretnych kwalifikacji, które można uzyskać na kursach. Działania te dają nie tylko możliwość uzupełnienia wykształcenia, ale również zupełną zmianę profilu kształcenia. Kwalifikacyjne kursy wpisują się w europejski system ustawicznej edukacji zawodowej i planowania kariery zawodowej. Odniesienie sukcesu w pracy zawodowej jest uwarunkowane ciągłym uzupełnianiem wiedzy, umiejętności, kwalifikacji, kompetencji (Bednarczyk H., Pawłowa M., 2015, s. 42–50). Wymogiem współczesności staje się również umiejętność szybkiego uczenia się a nawet przekwalifikowywania i zmiana zawodu.

W artykule przedstawiono ramy teoretyczne i metodologiczne ustawicznej edukacji zawodowej na podstawie badań współczesnych problemów pedagogiki pracy: D. Dato, P. Dehnbostela, S. Kwiatkowskiego, R. Macleana, T. Nowackiego, F. Raunera,

F. Szloska. Z. Wiatrowskiego. Ukazano współczesne możliwości ustawicznej edukacji zawodowej, rozwoju zawodowego, asymilacji do różnych środowisk pracy i mobilności zawodowej.

Ramy teoretyczne i metodologiczne. Podstawową teorią pedagogiki pracy jest teoria rozwoju zawodowego opisywana w pracach K. Czarnieckiego, D.E. Supera, J.L. Hollanda, A. Roe, E. Ginzberga, T. Nowackiego i innych.

Donald E. Super twierdzi, że proces rozwoju zawodowego człowieka obejmuje całe życie, od dzieciństwa do późnej starości. Uwarunkowany jest czynnikami: roli, osobistymi i sytuacyjnymi. Czynniki wpływają nie tylko na rozwój zawodowy jednostki, ale także pozostają w ścisłym związku ze stopniem dojrzałości zawodowej (Trzeciak W., Drogosz-Zabłocka E. (red.), 1999). J. Holland utożsamia wybór zawodu i środowiska pracy z typem osobowości. Według A. Roe na rozwój kariery zawodowej wpływa wczesne dzieciństwo. Wybór zawodu zależy od struktury potrzeb człowieka, a sukces od statusu ekonomicznego rodziny oraz zdolności jednostki (Noworol Cz., 2010). T. Nowacki uznaje pracę za podstawową kategorię pedagogiki pracy. Na wybór drogi edukacyjnej, a w konsekwencji pracy zawodowej wpływają zmiany pracy, środowisko życia i kształcenia łącznie z predyspozycjami indywidualnymi. Jednostka podlega jednak bardzo silnym ograniczeniom i uwarunkowaniom (Nowacki T., 2010).

Projektowanie programów nauczania oparte jest na teorii doboru treści kształcenia. Dydaktyka wykorzystuje między innymi teorie: encyklopedyzmu, formalizmu, utylitaryzmu dydaktycznego oraz egzemplaryzmu, strukturalizmu, materializmu funkcjonalnego, teorię problemowo-kompleksową i teorię programowania dydaktycznego (Pilch T (red.), 2004). Bardziej współczesne podejście doboru treści kształcenia stanowią koncepcje: przedmiotowa, szerokich pól treściowych, funkcji życiowych, ośrodków aktywizujących i tzw. rdzeni treściowych (Piotrowski E., 2009). W koncepcji przedmiotowej następuje podział treści nauczania na przedmioty. W teorii nauczania aktywizującego główny nacisk położony jest na czynności uczniów, które mają motywować do uczenia się. Dobór treści kształcenia według rdzenia treściowego zakłada wyróżnienie składników o podstawowym znaczeniu dla danego zagadnienia lub problemu (rdzeń treściowy) oraz takich, które mają w stosunku do nich rolę drugorzędną.

W projektowaniu kwalifikacyjnych kursów zawodowych niezbędne jest uwzględnienie paradygmatu edukacji w ciągu całego życia, który wpływa na ideę, organizację i technologię współczesnej edukacji formalnej, nieformalnej i pozaformalnej.

W artykule przedstawiono próbę rozwiązania następujących problemów badawczych:

Jak projektować kwalifikacyjne kursy zawodowe inspirowane podstawą programową kształcenia w zawodach?

Jak projektować kwalifikacyjne kursy zawodowe z wykorzystaniem standardów kompetencji zawodowych?

Jak nowe elastyczne kwalifikacyjne kursy zawodowe wpływają na rozwój zawodowej kariery uczestnika?

Podstawą refleksji naukowej były badania i opracowania dla wybranych zawodów: *krawiec, technik technologii odzieży, projektant wzornictwa przemysłowego*, zrealizowane w projektach:

- *Modyfikacja metodologii opracowania opisów standardów kompetencji zawodowych, opracowanie 300 opisów tych standardów i wprowadzenie ich do bazy danych PO Kapitał Ludzki 2011–2013.*
- *Przedsiębiorczość w sieci – Internet szansa na wzrost konkurencyjności.* IW EQUAL. F320 2005–2008, ITeE – PIB Radom.
- *System wsparcia uczenia się pozaformalnego i nieformalnego dla pracowników o niskich kwalifikacjach. Supporting system for nonformal and informal learning for low-skilled workers* Leonardo da Vinci, 2010–2012.
- *Certyfikacja mentorów i nauczycieli, Leonardo da Vinci LLP-LDV-TOI-12-AT-0015, 2012–2015.*

W referowanych badaniach stosowano następujące metody i techniki badawcze: sondaż diagnostyczny, biograficzna analiza dokumentów, wywiady.

W Instytucie Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu i częściowo w Uniwersytecie Technologiczno-Humanistycznym prowadzone były badania pracy w następujących aspektach:

- środowiska pracy w wybranych sektorach, branżach i przedsiębiorstwach (1986–1996),
- stanowisk pracy, zadań zawodowych, opracowania i wdrożenia standardów kompetencji/kwalifikacji zawodowych 1998–2013, programów modułowych i e-podręczników (1999–2007, 2009–2015).

Projektowanie kwalifikacyjnych kursów zawodowych inspirowanych podstawą programową kształcenia w zawodach. Kwalifikacyjny kurs zawodowy to pozaszkolna forma kształcenia ustawicznego, której program nauczania uwzględnia podstawę programową kształcenia w zawodach w zakresie jednej kwalifikacji (Wesołowska A., Pfeiffer A., 2013, s. 5). Jego ukończenie umożliwia przystąpienie do egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie w ramach tej kwalifikacji. Zakończenie kształcenia potwierdzone jest zaświadczeniem.

Kursy kwalifikacyjne konstruowane są dla zawodów w obszarach kształcenia¹ według sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD). Zawody pogrupowane są pod względem wspólnych lub zbliżonych kwalifikacji wymaganych do realizacji zadań zawodowych. Poszczególne zawody mają przyporządkowane: trzy, dwie lub jedną kwalifikację.

Klasyfikacja zawodów szkolnictwa zawodowego (KZSZ) przewiduje możliwość prowadzenia kursów zgodnie z Europejską i Polską Ramą Kwalifikacji (EQR), (PQR).

¹ Obszary kształcenia: AU – administracyjno-usługowy; BD – budowlany; EE – elektryczno-energetyczny; MG – mechaniczny i górnictwo-hutniczy; RL – rolniczo-leśny z ochroną środowiska; TG – turystyczno-gastronomiczny; MS – medyczno-społeczny; ST – artystyczny.

W podstawie programowej kwalifikacje opisane są efektami kształcenia, które odnoszą się do wiedzy, umiejętności zawodowych oraz kompetencji personalnych i społecznych.

Opisane efekty kształcenia należy uwzględnić podczas projektowania kursów na podstawie KZSZ i podstawy programowej kształcenia w zawodach. Kurs opracowywany jest według autorskiego przedmiotowego lub modułowego programu nauczania.

Metodologia konstruowania programów nauczania według B. Baraniak ma charakter czynnościowy, składający się z kolejnych elementów (Baraniak B., 2001, s. 157):

- formułowania celów dydaktycznych,
- selekcji treści programowych,
- projektowania ich układu,
- opracowania metod dochodzenia do celów,
- założenia osiągnięć ucznia wraz z propozycjami ich poziomu.

W projektowaniu programów kształcenia modułowego H. Bednarczyk wyróżnia następujące etapy konstruowania programów modułowych (Bednarczyk H., Figurski J., 2013, s. 30–43):

- badania treści pracy na stanowiskach pracy i prognozowanie zmian pracy,
- wyodrębnianie zadań zawodowych,
- transformacje zadań zawodowych na treści kształcenia,
- kryterialne wyodrębnienie podstawowych elementów kształcenia, modułów, jednostek modułowych – modułowy podział treści kształcenia,
- opracowanie technologii kształcenia: opracowanie dokumentacji programowej dla wyodrębnionych jednostek dydaktycznych, opracowanie środków dydaktycznych: pakietów dydaktycznych,
- badania ewaluacyjne programów, eksperyment pedagogiczny, modyfikacja,
- wdrożenie do praktyki edukacyjnej, monitoring.

R.M. Gagne, L.J. Briggs, W.W. Wager projektowanie dydaktyczne utożsamiają z planowaniem nauczania i formułują podstawowe założenia (Gagne R.M., Brigs L.J., Wager W.W., 1992, s. 20–21):

- musi być skierowane na wspomoczenie indywidualnego uczenia się,
- może być doraźne i długofalowe,
- wpływa na indywidualny rozwój jednostki,
- powinno być prowadzone podejściem systemowym,
- musi opierać się na wiedzy o tym, jak ludzie uczą się.

Kolejnym ważnym założeniem w projektowaniu programów kursów kwalifikacyjnych jest opisanie treści kształcenia poprzez efekty kształcenia właściwe dla kwalifikacji wyodrębnionych w zawodach (K1, K2, K3). Należy również uwzględnić efekty kształcenia dla wszystkich zawodów (bezpieczeństwo i higiena pracy BHP, podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej PGD, język obcy ukierunkowany zawodowo JOZ, kompetencje personalne i społeczne KPS, organizacja małych zespołów OMZ) oraz wspólne dla zawodów w ramach obszaru kształcenia (podbudowa kształcenia w zawodzie PKZ).

W tab. 1 przedstawiono zawody: *krawiec* i *technik technologii odzieży* z obszaru A. administracyjno-usługowego o wspólnej kwalifikacji K1. Projektowanie kwalifikacyjnego kursu zawodowego dotyczyć będzie kwalifikacji K2, K3.

Tabela 1. Kwalifikacyjne kursy dla zawodów *krawiec* i *technik technologii odzieży* oraz administracyjno-usługowe

Kwalifikacja		Zawód		Minimalna liczba godzin	Elementy wspólne dla zawodów w ramach obszaru kształcenia
Nr wg KZSZ	Nr i nazwa wg obszaru administracyjno-usługowego	<i>Krawiec</i>	<i>Technik technologii odzieży</i>		
K1	A.12. Wykonywanie usług krawieckich	x	x	800	PKZ(A.h)
K2	A.48. Projektowanie wyrobów odzieżowych		x	140	OMZ, PKZ(A.h), PKZ(A.w)
K3	A.49. Organizacja procesów wytwarzania wyrobów odzieżowych		x	110	OMZ, PKZ(A.h), PKZ(A.w)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Podstawa programowa kształcenia w zawodzie technik technologii odzieży*², MEN, Warszawa 2012

Zawód *technik technologii odzieży* ma wspólną kwalifikację K1 (A12. Wykonywanie usług krawieckich) z zawodem *krawiec* kształconym na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej. Uczeń, który potwierdził kwalifikację K1, po zdaniu egzaminu zawodowego uzyska zawód *krawiec*. *Krawiec* może kontynuować naukę w ramach edukacji ustawicznej, na kwalifikacyjnym kursie zawodowym i uzyskać kwalifikację K2. Po ukończeniu kursu może przystąpić do egzaminu zawodowego, który przeprowadza Okręgowa Komisja Egzaminacyjna (OKE). Pomyślnie zdany egzamin daje możliwości otrzymania świadectwa potwierdzającego kwalifikację K2. Na kolejnym kursie może uzyskać kwalifikację K3 i przystąpić do egzaminu potwierdzającego kwalifikację K3. Po spełnieniu pozostałych formalności absolwent kursu uzyska zawód *technik technologii odzieży*.

Kwalifikacyjne kursy zawodowe mogą być również wykorzystywane przy całkowitej zmianie zawodu. Osoba posiadająca wykształcenie na przykład w zawodzie *tapicer*, która chce zmienić zawód i zostać *krawcem*, uczęszczając na kwalifikacyjny kurs zawodowy dla kwalifikacji K1 (tab. 1), nie może być zwolniona z żadnej grupy efektów kształcenia. Po ukończeniu kursu i potwierdzeniu kwalifikacji K1, może uzyskać dyplom w zawodzie *krawiec*, ponieważ posiada wymagany dla tego zawodu poziom wykształcenia ogólnego.

² Opis obowiązuje do roku szkolnego 2018/19.

Standardy kompetencji/kwalifikacji zawodowych w projektowaniu kursów kwalifikacyjnych. Dla edukacji pozaszkolnej duże znaczenie ma opracowanie i wdrożenie standardów kompetencji zawodowych, które można wykorzystać w projektowaniu kursów kwalifikacyjnych (Kowalik D., 2013, s. 95–98). Dokonana analiza i zbadanie zbioru krajowych kompetencji zawodowych pozwoliło ustalić oczekiwane przez pracodawców wymagania dla badanych zawodów. Zawody opisane w standardach zgodne są z klasyfikacją zawodów i specjalności (KZiS).

Polski standard kompetencji zawiera kompetencje zawodowe konieczne do wykonywania zadań zawodowych wchodzących w skład zawodu. Kompetencje definiowane są jako wszystko to, co pracownik wie, rozumie i potrafi wykonać, odpowiednio do sytuacji w miejscu pracy. Opisywane są trzema zbiorami: wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych.

W ramach badań (Bednarczyk H., Koprowska D., Kupidura T., Symela K., Woźniak I., 2014) opracowano 300 krajowych standardów kompetencji zawodowych, zbadano 5271 stanowisk pracy w 2865 przedsiębiorstwach i instytucjach. Badania prowadziło 775 ekspertów rekomendowanych przez 555 organizacji pracodawców, związki zawodowe i stowarzyszenia branżowe. W ewaluacji, recenzowaniu i pracach komisji branżowych zatwierdzających projekty standardów uczestniczyło 2145 specjalistów rekomendowanych przez 1208 organizacji społecznych.

Opracowanie standardów oparte zostało na strategii badań ilościowych i jakościowych, metodach, technikach, narzędziach badawczych wywodzących się z nauk o pracy, socjologii, pedagogiki, psychologii. W badaniu środowiska pracy wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego i analizę zadaniową. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety. Poniżej przedstawiono wyniki badań analitycznych przeprowadzonych dla zawodu *projektant wzornictwa przemysłowego* (Kowalik D., Grabowska-Szczur A., Madej R, Meiser M., 2013). Zgodnie z przyjętą metodologią próbę badawczą stanowiły osoby pracujące na stanowiskach pracy typowych dla badanego zawodu oraz nadzorujące pracowników w wykonywanym zawodzie. Badania pilotażowe środowiska pracy *projektanta wzornictwa przemysłowego* przeprowadzono w 2 przedsiębiorstwach, na 6 stanowiskach pracy. Respondenci nie zgłaszali uwag do zaproponowanych opisów w ankiecie. Badania potwierdziły poprawność merytoryczną opracowanej ankiety. Badania docelowe zrealizowano na 15 stanowiskach pracy w 7 przedsiębiorstwach. Dobór badanych przedsiębiorstw zapewnił różnorodność form działalności (produkcyjne – 2, produkcyjno-handlowe – 4, usługowe – 1) i lokalizacji na terenie Polski. Badania przeprowadzono w przedsiębiorstwach o zróżnicowanej wielkości zatrudnienia (małe – 5, średnie – 1, bardzo duże – 1). Na stanowiskach pracy badano pracowników zróżnicowanych pod względem wieku, wykształcenia, stażu pracy, zajmowanych stanowisk pracy. Ewaluatorami i recenzentami byli dyrektorzy firm projektowych, przedstawiciele środowisk naukowych i metodycznych

W standardzie zawód *projektant wzornictwa przemysłowego* według ISCO-08 odpowiada grupie *2163 Product and garment designers*. Zgodnie z Polską Ramą Kwalifikacji (PQR) przypisano ten zawód do 6 poziomu charakterystyki uniwersalnej.

Do wyznaczenia ważności kompetencji zawodowych wykorzystano wskaźnik ważności kompetencji. Wskaźnik ważności (średnia arytmetyczna) jest najwłaściwszą średnią dla analizy tendencji centralnej odpowiedzi w przypadku rozkładu symetrycznego. Wskaźnik ważności obliczono według wzoru:

$$W = \frac{\sum_{i=1}^5 L_i \cdot i}{\sum_{i=1}^5 L_i}$$

gdzie:

- W – wskaźnik ważności,
- L_i – liczba respondentów wystawiających daną ocenę,
- i – wartość stopnia skali ($i = 1, 2, 3, 4, 5$).

Zgodnie z procedurą badań przyjęto, że do standardu wejdą kompetencje zawodowe, wiedza i umiejętności, które uzyskały wskaźnik ważności powyżej 3,7.

W tabeli 2 zaprezentowano zidentyfikowane przez przedstawicieli rynku pracy i zewaluowane przez ekspertów kompetencje zawodowe.

Kompetencje potrzebne do wykonywania zadań w zawodzie *projektant wzornictwa przemysłowego* przyporządkowano do kwalifikacji na poziomie 6 Europejskiej Ramy Kwalifikacji i Polskiej Ramy Kwalifikacji. Odpowiada to wykształceniu wyższemu I stopnia.

Tabela 2. Kompetencje zawodowe określone w standardzie kompetencji dla zawodu *projektant wzornictwa przemysłowego*

Lp.	Kompetencje zawodowe	Zbędne	Mало ważne	Istotne	Ważne	Bardzo ważne	Wskaźnik ważności
		1	2	3	4	5	
Kz1	Tworzenie formy produktów z uwzględnieniem cech funkcjonalnych, estetycznych, technologicznych i ekonomicznych	0	0	2	5	8	4,4
Kz2	Organizowanie, kierowanie, monitorowanie procesu projektowego i wdrożenia produktu	0	0	1	8	6	4,3
Kz3	Kreowanie własnego rozwoju zawodowego	0	1	2	8	4	4
Kzn	Inne (napisz swoją propozycję)	0	0	0	0	0	0

W tabeli 3 zaprezentowano wyniki badań opisujące umiejętności w kompetencji *Kz1 Tworzenie formy produktów z uwzględnieniem cech funkcjonalnych, estetycznych, technologicznych i ekonomicznych*.

Tabela 3. Umiejętności opisujące kompetencję zawodową Kz1 Tworzenie formy produktów z uwzględnieniem cech funkcjonalnych, estetycznych, technologicznych i ekonomicznych

Lp.	Umiejętności	Zbędne	Mало ważne	Istotne	Ważne	Bardzo ważne	Wskaźnik ważności
		1	2	3	4	5	
1	Gromadzić, analizować i interpretować informacje potrzebne do określenia zadania projektowego			1	5	9	4,5
2	Posługiwać się pojęciami i terminami konstrukcyjnymi, technicznymi i technologicznymi w zakresie projektowanego wyrobu			1	5	9	4,5
3	Dobierać badania wspierające projekt oraz dokonać podsumowania i wnioskowania badań			3	11	1	3,9
4	Dokonać syntezy i selekcji informacji z uwzględnieniem analizy ekonomiczno-finansowej			5	7	3	3,9
5	Opracować koncepcję twórczą produktu z uwzględnieniem stylistyki wynikającej z wykorzystania wyobraźni, ekspresji, intuicji oraz analizy potrzeb odbiorców				6	9	4,6
6	Szacować koszty realizowanego projektu			3	8	4	4,1
7	Dobierać formy przekazu i prezentacji do charakterystyki projektu		1	3	8	3	3,9
8	Posługiwać się programami graficznymi w procesie konstruowania i wizualizacji wyrobu			1	5	9	4,5
9	Zaprezentować projekt i uzasadnić koncepcję twórczą			4	3	8	4,3
10	Przygotować złożoną dokumentację projektową obejmującą część prezentacyjną oraz dokumentację wykonawczą			4	7	4	4,0
11	Posługiwać się terminologią związaną z poszczególnymi elementami i dziedzinami projektowania wzornictwa			2	9	4	4,1
n	Inne (jakie?)						

W toku edukacji ustawicznej, wykorzystując standardy kompetencji zawodowych *technik technologii odzieży* będzie mógł na kwalifikacyjnym kursie zawodowym uzyskać kompetencję Kz1, Kz2, Kz3. Po potwierdzeniu wszystkich kompetencji, spełnieniu wymogów określonych w opisie zawodu standardu i uzyskaniu wykształcenia ogólnego na poziomie wyższym I stopnia, może wykonywać zawód *projektant wzornictwa przemysłowego*.

Podsumowanie i wnioski. Ciągłe zmieniający się rynek pracy, treści pracy wymagają organizowanie mobilnych, innowacyjnych kwalifikacyjnych kursów zawo-

dowych. Kwalifikacyjne kursy zawodowe umożliwiają zdobycie zawodu i uzyskanie kwalifikacji w poszukiwanych zawodach, na ciągle zmieniającym się rynku pracy. Nowe podejście w kształceniu zawodowym polega na szczegółowym wyodrębnieniu w zawodach najbardziej istotnych kwalifikacji.

Zaprojektowane kwalifikacyjne kursy zawodowe opisane dla zawodów: krawiec, technik technologii odzieży, projektant wzornictwa przemysłowego winny być realizowane zgodnie ze standardami edukacyjnymi: podstawą programową, standardami kompetencji zawodowych, w relacji do krajowych ram i rejestru kwalifikacji. Pozwalają zwiększyć mobilność i elastyczność kształcenia i dostosowanie uzyskanych kwalifikacji do potrzeb zmieniających się stanowisk pracy.

Z uwagi na wzrastające znaczenie i praktykę krótkich form kształcenia i doskonalenie, wyniki przedstawionych badań mogą być przydatne projektantom i praktykom edukacji.

Bibliografia

1. Baraniak B., *Programy kształcenia zawodowego: teoria – metodologia – aplikacje*, IBE, Warszawa, 2001, s. 157.
2. Bednarczyk H., Figurski J.: *Idea, organizacja i technologia modułowej, ustawicznej edukacji zawodowej*, Edukacja Ustawiczna Dorosłych *Polish Journal of Continuing Education*, 1(80)/2013, s. 30–43.
3. Bednarczyk H., Pawłowa M., *Aspiracje – kompetencje – kariera*, Edukacja Ustawiczna Dorosłych *Polish Journal of Continuing Education* 4(91)/2015, s. 42–51.
4. Bednarczyk H., Koprowska D., Kupidura T., Symela K., Woźniak I., *Opracowanie standardów kompetencji zawodowych*, ITeE – PIB, Radom 2014.
5. Dato D., *Pedagogia del lavoro intangibile*, Franco Angelli, Milano, 2009.
6. Gagne R.M, Briggs L.J., Wager W., *Zasady projektowania dydaktycznego*, WSiP, Warszawa 1992.
7. Kowalik D., *Polish vocational competence standards for the needs of adult continuing education and the european labour market*, [w:] 2013 *International Conference on Advanced Information Engineering and Education Science*, (edited by) F. Zheng, Atlantis Press, Paris-Amsterdam-Beijing, 2013.
8. Kowalik D., Kapusta Z., Komar Cz., Sarzyński G., *Krajowy standard kompetencji zawodowych. Kierownik budowy (132301)*, Wyd. MPiPS, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
9. Kwiatkowski S.M. (red.), *Pedagogika pracy wobec wyzwań współczesności*, ITeE – PIB, Radom, APS Warszawa, UBKW Bydgoszcz, 2012.
10. Maclean R., Wilson D., *International Handbook of Education for the Changing World of Work: Bridging Academic and Vocational Learning*, UNEVOC-UNESCO Bonn, 6 vol.
11. Noworol Cz., *Nowoczesne doradztwo kariery, pośrednictwo pracy, formy szkolenia młodzieży*, KG OHP, Warszawa 2010.
12. *Podstawa programowa kształcenia w zawodach*, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 marca 2017 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dziennik Ustaw z 2017 r. poz. 860), MEN, Warszawa 2017.

13. *Perspektywa uczenia się przez całe życie*, Rada Ministrów, 2013, www.mir.gov.pl, dostęp dn. 18.04.2018.
14. Piotrowski E., *Rola treści kształcenia w procesie nauczania*, [w:] W. Kojs (red.): „Chochanna”. Tom Jubileuszowy. *Modalne aspekty treści kształcenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 153–159.
15. Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Tom I–VI, Żak, Warszawa 2003–2007.
16. Rauner F., Maclean R., *Handbook of Technical and Vocational Education and training Research*, UNEVOC Springer Bonn, 2008.
17. *Rozwijanie zbioru krajowych standardów kompetencji zawodowych wymaganych przez pracodawców*. Opracowanie założeń merytorycznych i instytucjonalnych wdrażania Krajowych Ram Kwalifikacji oraz Krajowego Rejestru Kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie”. MPiPS, Warszawa 2011–2013 Projekt POKL.
18. Trzeciak W., Drogosz-Zabłocka E. (red.), *Model zintegrowanego poradnictwa zawodowego w Polsce*, BKKK, Warszawa 1999.
19. Szlosek F., *Tożsamość pedagogiki pracy w kontekście przemian systemowych*, APS, Warszawa 2015.
20. Wesołowska A., Pfeiffer A., *Kwalifikacyjne kursy zawodowe. Krok po kroku*, KOWEziU, Warszawa 2013, s. 5.

dr Dagmara KOWALIK

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu
d.kowalik@uthrad.pl